

آسیب‌شناسی فرآیند تشیع و نهضت حرکت اسلامی در نیجریه

امیر بهرام عرب‌احمدی / استادیار دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران / arabahmadi@ut.ac.ir
تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۰۳/۲۹ / تاریخ تصویب نهایی: ۱۳۹۹/۰۷/۳۰

چکیده

در این مقاله، وضعیت پیروان اهل‌بیت علیهم‌السلام در کشور نیجریه به گونه‌ای آسیب‌شناسانه بررسی شده است. هدف این نوشتار، معرفی جامعه شیعی نیجریه و نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه، بررسی دلایل موفقیت نسبی نهضت تشیع در این کشور و ارائه تصویری درخشان از پیروان مذهب اهل‌بیت در نیجریه است. موضوع اصلی نیز بررسی مشکلات و چالش‌های شیعیان نیجریه می‌باشد. سؤال اصلی مقاله عبارت است از: چه عواملی سبب نابه‌سامانی اوضاع پیروان اهل‌بیت علیهم‌السلام در نیجریه شده است؟ چارچوب نظری مقاله نیز بر ماتریس (SWOT) آسیب‌شناسی، نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات استوار گردیده است. در این مقاله، با بهره‌گیری از روش تحلیل و توصیف، تلاش شده تا عوامل اصلی کنش‌گر بر فرآیند توسعه مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام در نیجریه و موانع و مشکلات بررسی شوند.

کلیدواژه‌ها: نیجریه، تشیع، حرکت اسلامی، شیخ زاکزاک، آسیب‌شناسی.

مقدمه

کشور نیجریه با دارا بودن ظرفیت‌های والای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، انبوه ذخایر خدادادی زیرزمینی و موقعیت خاص استراتژیک، طی چند دهه اخیر، به یکی از کشورهای راهبردی قاره افریقا تبدیل شده است. جدای از دیگر ویژگی‌ها، در حال حاضر وجود اقلیت نسبتاً نیرومند و منسجم شیعه در این کشور که به عنوان بخشی از جامعه اسلامی، جایگاه خاصی را به خود اختصاص داده‌اند، اهمیت خاصی دارد و خصوصاً طی چند سال گذشته در مرکز توجهات کانون‌های خبری جهان قرار گرفته است. در این مقاله، بر اساس منابع و مستندات موجود، تلاش شده تا وضعیت پیروان اهل بیت علیهم‌السلام در نیجریه، به گونه‌ای آسیب‌شناسانه و بر مبنای ماتریس SWOT آسیب‌شناسی، نقاط قوت (Strength)، ضعف (Weakness)، فرصت‌ها (Opportunity) و تهدیدات (Threat) به عنوان چارچوب نظری بررسی شوند. در این زمینه، پتانسیل و موفقیت‌های نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه به همراه چالش‌ها و مشکلات آن طی چهار دهه گذشته، به گونه‌ای توصیفی - تحلیلی، نقادانه و از زوایای گوناگون بررسی آسیب‌شناسانه شده است. بر این مبنای، موفقیت‌های حاصله در قالب نقاط قوت و فرصت‌ها و کاستی‌ها و مشکلات موجود که از جمله عوامل اصلی کندی و رکود این سازمان در نظر گرفته می‌شود، در قالب تهدیدها و ضعف‌ها کانون توجه قرار گرفته‌اند. هدف اصلی مقاله، معرفی جامعه شیعی نیجریه بر مبنای مستندات دست اول، بررسی دلایل موفقیت نسبی نهضت تشیع و ارائه تصویری درخشان از پیروان مذهب اهل بیت علیهم‌السلام در این کشور مهم و راهبردی است. موضوع اصلی مقاله نیز به طور خاص، «بررسی آسیب‌شناسانه دلایل گسترش و توسعه تشیع در نیجریه» است. هم‌چنین نویسنده تلاش کرده تا سؤال اصلی مطروحه مبتنی بر آن که «چه عواملی سبب نابه‌سامانی اوضاع پیروان اهل بیت علیهم‌السلام در نیجریه طی دو دهه اخیر شده است» را به طور مشروح و مستدل و بر اساس مستندات موجود پاسخ دهد.

درباره پیشینه این بحث باید گفت: هرچند در برخی کتب فارسی نوشته شده طی یک دهه اخیر، اطلاعات مختصری در مورد جمعیت شیعیان در نیجریه آورده شده است، به جرأت می‌توان گفت صرف‌نظر از کتاب نقش بنیادین شیخ ابراهیم یعقوب زاکزاک در شکل‌گیری و توسعه نهضت تشیع در نیجریه اثر راقم این سطور، تاکنون هیچ تحقیق جامعی درباره وضعیت جامعه شیعی در نیجریه صورت نگرفته و اگرچه طی چند سال اخیر و پس از کشتار فجیع شیعیان در سال ۲۰۱۵ در شهر زاریا، مطالبی در مورد حرکت اسلامی شمال نیجریه در مطبوعات بین‌المللی مندرج گردید، با این حال در مجموع اطلاعات بسیار کمی در مورد شیعیان و نهضت حرکت اسلامی نیجریه در داخل و در سطوح بین‌المللی موجود است. روش تحقیق در این پژوهش کتابخانه‌ای، با رویکرد توصیفی - تحلیلی است؛ به موازات آن نویسنده که به دلیل اقتضائات شغلی خویش، از ارتباط خوبی با کشورهای مختلف افریقایی برخوردار است و طی سال‌های اخیر، سفرهایی به غرب افریقا داشته، بخشی از اطلاعات مورد نیاز خویش را از طریق تحقیقات میدانی تأمین کرده است. توجه به چالش‌ها و مشکلات شیعیان بومی در این کشور در جهت تولید علم و دانش‌افزایی در حوزه‌های کاملاً بکر و بدیع، عملاً نوآوری این پژوهش محسوب می‌شود.

نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه

در حال حاضر، میلیون‌ها شیعه بومی در شهرها و روستاهای مختلف نیجریه زندگی می‌کنند و جدای از آن، بسیاری از پیروان متصوفه تیجانیه و قادریه نیز در زمره دوست‌داران اهل بیت علیهم‌السلام به شمار می‌روند؛ در حالی که تشیع تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، فاقد هرگونه جایگاهی در این کشور بود. تعداد چشم‌گیری از شیعیان لبنانی، از دیرباز و از دهه‌های اول قرن بیستم، در شهرهای مختلف ایالات شمالی نیجریه ساکن شده بودند، ولی عملاً نقشی در توسعه مذهب اهل بیت علیهم‌السلام در این کشور ایفا نمی‌کردند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و صدور امواج توفنده نهضت اسلامی ایران به خارج از مرزها، بسیاری از

مسلمانان این کشور که شیفته انقلاب اسلامی و خصوصاً امام خمینی علیه السلام شده بودند، ارتباطاتی را به صورت مستقیم و غیرمستقیم با رهبران جمهوری اسلامی آغاز کردند. در سال ۱۳۵۸ و در اولین ماه‌های پیروزی انقلاب اسلامی، چند هیأت دینی ایرانی که در رأس آن‌ها برخی از علمای صاحب‌نام قرار داشتند از چند کشور منطقه غرب افریقا از جمله نیجریه بازدید کردند و با برخی از رهبران مسلمان و مقامات سیاسی این کشورها ملاقات نمودند. (مرکز اسناد سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۸۶، ص ۲-۳) در این دیدارها، مسلمانان نیجریه خواستار کسب اطلاعاتی در مورد مذهب اهل‌بیت علیهم السلام و دریافت کتبی درباره تشیع شدند.

سفر برخی از شخصیت‌های مسلمان نیجریه به ایران در سال ۱۳۵۹ شمسی و ملاقات با مسئولان سیاسی کمیته نهضت‌های آزادی‌بخش، مدیران وزارت امور خارجه و برخی از مراجع تقلید ایران به همراه بازدید از حوزه‌های علمیه قم و به ویژه ملاقات با حضرت امام علیه السلام و رهنمودهای رهبر فقید انقلاب اسلامی به آن‌ها مبنی بر لزوم رهایی کامل سیاهان از زنجیرهای نامرئی استعمارگران نیز نقش بسزایی در معرفی مذهب اهل‌بیت علیهم السلام به مسلمانان نیجریه ایفا نمود. به موازات آن، گرایش رسمی چند شخصیت برجسته مسلمان نیجریه به شیعه نیز جایگاه مذهب اهل‌بیت علیهم السلام را در این کشور مستحکم‌تر ساخت. (عرب‌احمدی، ۱۳۹۶، ص ۷۲) در سال‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۶۱ گروهی از جوانان مسلمان نیجریه با اخذ بورسیه تحصیلی در حوزه‌های علمیه جمهوری اسلامی ایران (عمدتاً در قم)، مشغول به تحصیل شدند و با پذیرش رسمی مذهب تشیع، به مطالعه علمی و اصولی مذهب اهل‌بیت علیهم السلام پرداختند. این طلاب جوان نیجریه‌ای پس از بازگشت به نیجریه، سنگ بنای تشیع را در این کشور بنیان نهادند و رهبری نهضت تشیع در این کشور را برعهده گرفتند. (رایزنی فرهنگی ج.ا.ایران، ۱۳۸۵، ص ۵-۶)

علاوه بر ظهور انقلاب اسلامی در ایران، عوامل دیگری که برخی از آن‌ها ریشه‌های تاریخی داشتند نیز در توسعه اهل‌بیت علیهم السلام در نیجریه مؤثر بودند که از جمله آن‌ها می‌توان

به قیام «شیخ عثمان دان فودیو»^۱ در شمال این کشور و استمرار آن اشاره کرد. جدای از آن، پیشینه توجه مسلمانان به ویژه تیجانی‌ها و قادری‌ها به موضوع مهدویت، از دیگر عناصر زمینه‌ساز مکتب اهل‌بیت علیهم‌السلام بود که نظیر قیام شیخ عثمان دان فودیو از تاریخ این کشور سرچشمه می‌گیرد.

نهضت تشیع با بهره‌گیری از پیشینه اندیشه‌های مهدی‌گرایی موجود در بدو ظهور انقلاب اسلامی ایران، به تدریج در این کشور نضج یافت و حرکتی رو به رشد را در شهرها و روستاهای نیجریه آغاز نمود. با عنایت به این امر و با در نظر گرفتن تمام عوامل، می‌توان گفت: عناصر زمینه‌ساز مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام در نیجریه عبارتند از:

۱. سابقه توجه مردم به موضوع مهدویت در شمال و غرب افریقا؛
۲. پیروزی قیام عثمان دان فودیو و استمرار آن؛
۳. پیروزی انقلاب اسلامی ایران؛
۴. رشد و ارتقای معلومات دینی و آگاهی عمومی مردم مسلمان نیجریه؛
۵. توسعه اقدامات سازمان‌یافته و هدفمند در نشر مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام؛
۶. بازگشت طلاب شاغل به تحصیل در حوزه‌های علمیه ایران به کشور. (میرزایی، ۱۳۷۵، ص ۱۵)

شیخ ابراهیم زاکراکی، رهبر و پیشگام مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام در این کشور است که در سال ۱۹۸۰ میلادی و با الهام از انقلاب اسلامی ایران، اولین سازمان شیعی

---

۱. یکی از مهم‌ترین حوادث تاریخ اسلام در کشور نیجریه، جهاد «شیخ عثمان دان فودیو دام فولانی» از مشهورترین علمای این کشور در اوایل قرن نوزدهم میلادی است که به تأسیس خلیفه‌گری سوکوتو در بخش‌هایی از نیجریه امروزی و مناطق اطراف آن به مدت یکصد سال انجامید. دین اسلام طی این مدت و بر اثر تلاش‌های شیخ و یاران وفادار او به عنوان نظام جامع اجتماعی - فرهنگی، با بومیان این سرزمین درآمیخت و به نیرویی سیاسی در نیجریه مبدل گشت، به گونه‌ای که پس از گذشت یک قرن، هنوز آثار و بقایای خلافت اسلامی شیخ موسوم به حکومت اسلامی سوکوتو در شمال نیجریه کاملاً محسوس است. (Smaldone, 1978, P.159) برخی اندیشه‌های شیعی نیز در این دوره در بین مسلمانان حوزه خلافت سوکوتو منتشر گشت.

موسوم به «حرکت اسلامی شمال نیجریه» یا «حرکت اسلامی نیجریه» را بنیان نهاد.^۱
(Weimann, 2010, P.131)

زاکراکی در دهه‌های شصت و هفتاد میلادی، با گروه‌ها و سازمان‌های اسلامی مختلف به ویژه «انجمن دانشجویان مسلمان نیجریه» ارتباط داشت. او همواره از این ناخشنود بود که اندیشه‌های افراطی در حال پیشرفت تدریجی در بین مسلمانان است و دولت‌های وقت، از این گروه‌ها و سازمان‌ها استفاده ابزاری و مصادره به مطلوب می‌کنند. سازمان شیعی موسوم به «حرکت اسلامی شمال نیجریه» که در راستای این اهداف تأسیس شد، در ابتدا گروه کوچکی متشکل از جماعتی از مسلمانان شیعه انقلابی بود که در واقع هسته اصلی جنبش مزبور را تشکیل می‌دادند. منبع الهام‌بخش این گروه، جمهوری اسلامی ایران بود و آنان با دقت، حوادث و اتفاقات ایران انقلابی را دنبال می‌کردند.

نخستین نشست حرکت اسلامی شمال نیجریه در سال ۱۹۷۹ میلادی، در مسجد مدرسه (A.T.S) شهر کاتسینا و با حضور چهل دانشجو و دانش‌آموز از جمله «شیخ محمد محمود توری» از شخصیت‌های برجسته دینی کاتسینا برگزار گردید.^۲ در این جلسه مهم و سرنوشت‌ساز، هسته اولیه نیروهای صدیق و فداکار نهضت شکل گرفت و همه شرکت‌کنندگان، ضمن اعلام عضویت در این سازمان، متعهد شدند در مسیر توسعه و گسترش نهضت حرکت اسلامی در مناطق زندگی خود گام بردارند.

اولین گردهمایی رسمی «حرکت اسلامی شمال نیجریه» در «دانشگاه احمدوبلو» برگزار شد که به تظاهراتی به رهبری شیخ زاکراکی و با هدف اعلام و ابراز نارضایتی از بی‌بندوباری در امور اخلاقی و مصرف مشروبات الکلی در آن دانشگاه انجامید و نتایج مؤثری به دنبال داشت. (Mustapha, 2014, P.71)

۱. شیعیان نیجریه، حرکت اسلامی نیجریه را «برادران مسلمان» (Muslim Brothers) به زبان هوسایی «Yan Brother» می‌نامند.

۲. شیخ محمد محمود توری بعدها به عنوان یار صدیق شیخ زاکراکی تا رده قائم‌مقامی وی در نهضت حرکت اسلامی شمال ارتقا یافت. این عالم بزرگوار در جریان کشتار وحشیانه شیعیان نیجریه در سال ۲۰۱۵ در کاتسینا به شهادت رسید.

زاکزاکمی در سال ۱۹۸۰ به جمهوری اسلامی ایران سفر کرد و با برخی از مسئولان عالی‌رتبه فرهنگی ایران ملاقات و گفت‌وگو نمود و در بازگشت از ایران، با الهام از انقلاب اسلامی، اقدامات خود را بر مبنای استراتژی «درگیری نرم اجتناب‌ناپذیر با رژیم‌های رو به زوال» برای انجام دادن تحولات انقلابی بنیادین در سطح جامعه آغاز کرد. ([http://www.islamicmovement.org/History of Islamic Movement of Nigeria](http://www.islamicmovement.org/History%20of%20Islamic%20Movement%20of%20Nigeria))

با کوشش شبانه‌روزی هسته اولیه و دیگر اعضا و پس از ثبت رسمی نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه در کاتسینا (Loimeier, 2011, P.301) و در حالی که هنوز چند سالی از تشکیل این نهضت سپری نشده بود، تعداد اعضای حرکت اسلامی در مناطق شهری و روستایی شمال نیجریه، به ده‌ها هزار نفر افزون گردید و توجه مردمان شهری و روستایی ایالات مسلمان‌نشین نیجریه را به خود جلب کرد. مهم‌ترین اقدام نهضت «حرکت اسلامی شمال نیجریه» در این دوره، برگزاری راهپیمایی روز جهانی قدس در سال ۱۹۸۴ میلادی برای نخستین بار در تاریخ این کشور بود که توجه بسیاری از گروه‌ها و سازمان‌های اسلامی را معطوف خود ساخت. (عرب‌احمدی، ۱۳۹۶، ص ۷۵) فعالیت‌های انقلابی شیخ زاکزاکمی و معاون وی «مالام محمد محمود توری» علیه دولت نیجریه و انتقادات تند از بی‌توجهی دولتمردان در رفع مشکلات اجتماعی و فرهنگی جامعه به ویژه اهمیت ندادن به گسترش فرهنگ مصرف مشروبات الکلی و فحشا (Martin & Appleby, 1996, P.197)، در ابتدا از مساجد متعلق به انجمن دانشجویان مسلمان در دانشگاه احمدوبلو در شهر زاریا آغاز شد و به تدریج به دیگر شهرها نظیر کانو، بائوچی، کادونا، گومبه، کاتسینا، دارازو، سوکوتو، مایدوگوری و لوکنه گسترش یافت. شیوه تبلیغی زاکزاکمی و یارانش در آن عهد، سفر به شهرهای مختلف شمال نیجریه و سخنرانی در دانشگاه‌های کشور به همراه نمایش عکس‌ها و فیلم‌هایی از انقلاب اسلامی ایران بود که در دهه ۱۹۸۰ با موفقیت زیادی همراه شد و موجب گردید بسیاری از مسلمانان جذب وی شوند و علاوه بر عضویت در جنبش حرکت اسلامی شمال، در شمار پیروان مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام در آیند.

سال‌های آخر دهه ۱۹۸۰ و دهه ۱۹۹۰ میلادی را می‌توان دوره گسترش فعالیت و حوزه نفوذ نهضت در نظر گرفت، به گونه‌ای که حرکت اسلامی در قالب نهضتی مردمی، سخت‌کانون توجه مردمان روستایی شمال نیجریه واقع شد و بسیاری از آن‌ها رسماً به عضویت حرکت اسلامی درآمدند. در این مقطع زمانی و با اعلام رسمی خط‌مشی فکری حرکت اسلامی نیجریه به عنوان نهضتی سیاسی، اجتماعی و دینی مبتنی بر مذهب تشیع، بسیاری از جوانان مسلمان اهل سنت نیجریه جذب آن شدند و رسماً مذهب خود را به تشیع دوازده‌امامی تغییر دادند. (عرب‌احمدی، ۱۳۹۶، ص ۷۶) رشد سریع نهضت حرکت اسلامی در دهه ۱۹۹۰ میلادی، به گونه‌ای بود که این سازمان شیعی خود را به عنوان سازمان‌یافته‌ترین و بزرگ‌ترین نهاد شیعی در نیجریه و به طور کلی غرب آفریقا - بر اساس توجه به وضعیت مسلمانان به طور عام و شیعیان به طور خاص - جلوه‌گر ساخت. اقدامات روشن‌گرایانه شیخ زاکزاک، به تدریج موجب افزایش سطح آگاهی مسلمانان نیجریه نسبت به حقوق و تکالیف خود و ارتقاء دیدگاه آن‌ها در مورد صاحبان قدرت و مشروعیت آن شد که تا پیش از آن توسط برخی سازمان‌های سنی و وهابی پوششی مذهبی یافته بود. زاکزاک به تدریج هدف اصلی خود را آشکار ساخت که مخالفت با حکومت و ایجاد دولتی به سبک انقلاب اسلامی ایران بود. این امر، موجب دستگیری و محکومیت شیخ طی چند نوبت و بروز درگیری‌هایی بین اعضای «نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه» و سایر مسلمانان و حتی مسیحیان شد. (Ezegbobelu, 2009, P.55) چند نمونه از این درگیری‌ها

۱. طی چند دهه گذشته و به طور دقیق از زمان استقلال نیجریه، ایالات شمالی این کشور شامل تارابه، یوبه، کوئی، کبی، جیگاوا، آداماوا، کوارا، سوکوتو، کاتسینا، کادونا، برنو، بائوچی، نیجر، بنو و کنگولا، همواره شاهد منازعات خشن و درگیری‌های خونینی بین مسلمانان و مسیحیان بوده‌اند که موجب مرگ هزاران نفر از دو طرف شده است. این درگیری‌های مرگ‌بار معمولاً در اثر توطئه‌های مسیحیان علیه پیروان دین اسلام و توهین به مقدسات مسلمانان و حضرت پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شعله‌ور شده و در برخی مناطق کشور تا مرحله جنگ داخلی محدود بین پیروان ادیان اسلام و مسیحیت نیز پیش رفته است. معمولاً مسیحیان آغازگر اکثر این درگیری‌ها بوده و در بسیاری از موارد از سلاح گرم نیز استفاده کرده‌اند. در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ و با شدت گرفتن اهانت‌های مسیحیان به مقدسات دین اسلام، قرآن و ←

- در اواخر دهه ۱۹۸۰ و دهه‌های ۱۹۹۰ و ۲۰۰۰ میلادی که بحران‌هایی سیاسی را در سطح کشور پدید آورد و به دستگیری شیخ طی چند نوبت انجامید عبارتند از:
- درگیری خونین سال ۱۹۸۷ در شهر کفنجان در نتیجه تحریکات یکی از کشیشان این شهر؛
  - درگیری‌های سال ۱۹۸۸ در شهر نومن؛
  - درگیری سال ۱۹۹۱ در تفاوا بالوا در ایالت بائوچی (Human Rights Watch, 1991, P.44)؛
  - درگیری سال ۱۹۹۱ در شهر کاتسینا (به دلیل توهین نشریه دیلی تایمز به ساحت مقدس حضرت پیامبر ﷺ)؛^۱
  - درگیری سال ۱۹۹۱ در شهر کانو؛
  - درگیری‌های گسترده سال ۱۹۹۶ در ایالات شمالی؛
  - درگیری‌های سال ۲۰۰۰ در شهرهای کانو و کادونا؛
  - درگیری‌های ایالت پلاتو و سرایت آن به شهر یلوا شندام و قتل‌عام متعاقب آن در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶؛
  - کشتار اعضای «نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه» توسط ارتش در سال ۲۰۱۴؛

→ پیامبر اکرم ﷺ، شهرهایی نظیر کفنجان، کادونا، یلوا، زاریا، کانگیسا، فونتوا، کانو و کاتسینا، دستخوش آشوب‌ها و هرج و مرج‌های شدیدی شد و تا مقطع جنگ آشکار بین مسلمانان و مسیحیان پیش رفت، به گونه‌ای که رؤسای جمهور وقت در این شهرها حالت فوق‌العاده اعلام کردند و ارتش رسماً وارد عرصه شد. علاوه بر درگیری‌های مسلمانان اهل سنت و مسیحیان، طی دو دهه اخیر درگیری‌های سختی نیز بین مسیحیان و پیروان «حرکت اسلامی شمال نیجریه» به وجود آمده که در این منازعات نیز همواره مسیحیان پیشقدم بوده و به مقدسات شیعیان توهین کرده‌اند. مسلمانان نیجریه اعم از اهل سنت و شیعه، معتقدند که هدف مسیحیان از تحریک مسلمانان و توهین به مقدسات آنان، تلاش برای تجزیه نیجریه و تسلط بر مناطق نفت‌خیز جنوب کشور است که اکثر جمعیت آن را مسیحیان تشکیل می‌دهند. (نویسنده)

۱. علت اصلی درگیری در شهر کاتسینا، مقاله‌ای بود که در دسامبر ۱۹۹۰ در نشریه‌ای محلی زیرمجموعه انتشارات Daily Times چاپ شد که در آن، اتهامات شرم‌آوری به پیامبر عظیم‌الشان اسلام ﷺ نسبت داده شده بود. این اتفاق، موجب برگزاری تظاهراتی در شهر کانو توسط انجمن دانشجویان دانشگاه بایرو و تظاهراتی در کاتسینا به رهبری مالام یعقوب یحیی گردید که به آتش کشیده شدن اداره دیلی تایمز در کاتسینا و دستگیری تعداد زیادی از هواداران حرکت اسلامی انجامید. (Jega, 2000)

- قتل‌عام بیش از هزار نفر از اعضای «نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه» توسط ارتش در سال ۲۰۱۵. (عرب‌احمدی، ۱۳۸۷، ص ۷۸)

همان‌گونه که اشاره شد، استراتژی «درگیری اجتناب‌ناپذیر نرم با رژیم‌های رو به زوال» نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه که در اوایل دهه ۱۹۸۰ بر مراکز آموزش عالی متمرکز شده بود، در اواخر دهه ۱۹۸۰ به روستاها و شهرهای سرتاسر شمال نیجریه نیز گسترش یافت و در دهه ۱۹۹۰ به نهضتی مردمی به ویژه در روستاها مبدل گشت. حرکت اسلامی در طول این مدت، فراز و نشیب‌های زیادی را پشت سر نهاد و گروه زیادی از اعضای این سازمان به دلیل مبارزات سیاسی خود علیه دولت، دستگیر و به حبس‌های طولانی محکوم شدند. در سپتامبر ۱۹۹۶ و به دنبال حملات نیروهای نظامی نیجریه به تظاهرات مسالمت‌آمیز اعضای این گروه که به شهادت حدود سی نفر از اعضا و دستگیری هفتصد تن انجامید، دفاتر این حزب در شهرهای شمالی تعطیل شدند. (رایزنی فرهنگی ج.ا.ایران، ۱۳۹۰، ص ۲-۳) در پی آن گروهی از مسلمانان اهل سنت نیز به اقدامات خشن و درگیری اعضای نهضت حرکت اسلامی با پلیس و نیروهای امنیتی اعتراض کردند که از آن زمان، به بروز اختلافاتی در بین طرف‌داران این نهضت و دو شاخه شدن آن انجامید. این دو شاخه عبارتند از:

۱. شاخه انقلابی نهضت که به لزوم پدید آمدن انقلاب در نیجریه معتقدند و به رهبری شیخ زاکزاکای ایمان دارند. این گروه در حال حاضر هم‌چنان در شمال نیجریه مستقرند و فعالیت خود را گاه به صورت آشکارا و گاه به صورت مخفی انجام می‌دهند.^۱

۱. البته برخی از رهبران «نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه» تا پیش از دستگیری و مجروحیت شدید شیخ در سال ۲۰۱۵ در زمره منتقدان شیخ زاکزاکای به شمار می‌رفتند و معتقد بودند علی‌رغم آن که زاکزاکای انقلاب اسلامی ایران را الگو و مدل خود قرار داده، به دلیل فقدان استراتژی و بینش خاص، نه تنها به موفقیتی در نیل به هدف خود (مبارزه با روش نامناسب حکومت و تشکیل دولتی اسلامی به سبک جمهوری اسلامی ایران) دست نیافته، بلکه به شخصیتی آشوب‌طلب در نزد دیگر مسلمانان کشور و منطقه تبدیل شده است. آن‌ها معتقد بودند مصاحبه‌هایی که برخی از روزنامه‌های معروف جهان ←

۲. شاخه معتدل نهضت: این افراد که نسبت به انقلابیون در اقلیت به سر می‌برند، اعتقادی به حرکت انقلابی ندارند و بیشتر در صدد احیای افکار اهل‌بیت علیهم‌السلام به صورت صلح‌آمیز هستند که البته در برخی مواقع، موفقیت‌های زیادی داشته‌اند. اعضای این گروه، معمولاً مراسم و گردهمایی‌های خود را در مناطق جنوبی کشور و لاگوس - با هماهنگی و نظارت دولت - برگزار می‌کنند. این جناح، دربرگیرنده دو سازمان کوچک موسوم به «حزب ا...» و «جامعه شیعی لاگوس» است.^۱ (مهرنیا، ۱۳۸۶، ص ۸-۹)

در مجموع، مراحل تدریجی رسوخ و گسترش تشیع در نیجریه را به صورت بسیار خلاصه می‌توان بدین گونه ترسیم نمود:

مرحله اول (۱۹۷۹-۱۹۹۱): در این مرحله که با ظهور انقلاب اسلامی در ایران آغاز شد، بسیاری از اعضای انجمن دانشجویان مسلمان نیجریه با مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام آشنا شدند و به تدریج، بسیاری از آن‌ها به این مذهب جدید پیوستند.

→ نظیر گاردین و نیویورک تایمز با شیخ انجام داده‌اند نیز اگرچه سبب معروفیت جهانی شیخ گردیده، در این مصاحبه‌ها نیز شخصیتی تندرو از رهبر شیعیان نیجریه ترسیم شده مبنی بر آن که شیخ ابراهیم زاکراکی فاقد سیما و جایگاه کاریزماتیک رهبری بزرگ است! (نویسنده)

۱. سازمان موسوم به «حزبه» (حزب ا...) در اواخر دهه ۱۹۸۰ با انشعاب از «حرکت اسلامی شمال نیجریه» تأسیس شد که در زمره گروه‌های اسلامی میانه‌رو شیعی نیجریه به شمار می‌رود. اعضای «حزبه» در زمره حامیان ایالات مسلمان‌نشین برای اجرای قانون شریعت اسلامی به شمار می‌روند و در برخی درگیری‌ها با مسیحیان نیز شرکت داشته‌اند. گزارش‌های تأیید نشده‌ای وجود دارد مبنی بر این که افراد حزبه از بن‌لادن و طالبان تأثیر پذیرفته‌اند و بر اساس الگوهای الهام گرفته از آنان رفتار می‌کنند. سازمان «جامعه شیعی لاگوس»، برگرفته از الگوی انقلاب اسلامی ایران است و به جناح معتدل «حرکت اسلامی شمال نیجریه» مستقر در جنوب کشور تعلق دارد؛ از این روی، بنیان‌گذاران سازمان مزبور، محل استقرار خود را در لاگوس بنا نهاده‌اند. اعضای جامعه شیعی لاگوس، دارای مسجدی در حومه لاگوس هستند که از آن به عنوان مرکزی برای اشاعه افکار شیعی خود بهره می‌گیرند. آنان هم‌چنین در برگزاری مراسم و مناسبت‌های اسلامی نظیر اعیاد، تولد و شهادت ائمه اطهار علیهم‌السلام فعالیت‌های خوبی دارند و معمولاً در چنین مراسمی، از برخی شیوخ شیعه و یا شیوخ مسلمان محب اهل‌بیت علیهم‌السلام برای سخنرانی دعوت به عمل می‌آورند. (مهرنیا، ۱۳۸۶، ص ۳-۴)

مرحله دوم (۱۹۹۱-۱۹۹۳): در این مرحله، بسیاری از نوجوانان و جوانان مستبصر علاقه‌مند به جمهوری اسلامی ایران، رسماً تحصیلات خود را در «حوزه علمیه اهل‌بیت کانو» به پایان رساندند و به عنوان طلاب و اعضای اتاق فکر تشیع، به تبلیغ و معرفی اصولی و استدلالی آن به مسلمانان نیجریه پرداختند. در این مقطع نیز بسیاری از پیروان دین اسلام به ویژه مسلمانان ساکن در روستاهای کشور، جذب نهضت حرکت اسلامی شدند و در سلک پیروان مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام نیجریه جای گرفتند.

مرحله سوم (۱۹۹۳-۱۹۹۴): در این مرحله، تحریکات و خصومت‌های دشمنان نهضت تشیع در نیجریه - به ویژه توطئه‌های وهابیون - که از اواسط دهه ۱۹۸۰ آغاز شده بود، به اوج خود رسید و مجموعه اقداماتی سازمان‌یافته و دومینووار علیه شیعیان نیجریه به مرحله اجرا درآمد. با پایداری و مقاومت شدید رهبر حرکت اسلامی نیجریه و یاران وی، دشمنان، سیاست تفرقه‌افکنی بین اعضای «حرکت اسلامی شمال نیجریه» را در دستور کار خود قرار دادند که به پدید آمدن اختلافات ایدئولوژیک در بین برخی از اعضا و جدایی آن‌ها از پیکره حرکت اسلامی انجامید. این تجزیه‌طلبان در سال ۱۹۹۴ میلادی، با زیر سؤال بردن برخی اقدامات شیخ زاکراکی و رهبران منطقه‌ای حرکت اسلامی در قبال نوشیعیان (مستبصرین)، نهضتی موسوم به «جماعة التجديد الإسلامی» را در شهر کانو تأسیس نمودند.

مرحله چهارم (۱۹۹۴-۱۹۹۹): در این مقطع، علی‌رغم تنگناهای موجود و روند تهاجمی معاندان، خیل عظیمی از مسلمانان، جذب نهضت حرکت اسلامی شدند و شعبات حرکت اسلامی در بسیاری از شهرها و روستاهای ایالات شمالی، فعالیت خود را آغاز نمودند. در بررسی‌های صورت‌گرفته، تنها در طی این پنج سال، جمعیت شیعیان کشور به بیش از سه میلیون نفر بالغ گشت و در اثر فعالیت‌های فرهنگی - تبلیغی طلاب و مبلغان شیعه، موج شیعه‌گرایی در سرتاسر ایالات شمالی کشور شدت گرفت و شیعیان خیر و نسبتاً متمول، مساجد و حسینیه‌های شیعی متعددی در شهرهای زاریا، کانو، کاتسینا، مایدوگوری و ... تأسیس کردند و وقف برگزاری مراسم و مناسبت‌های شیعی نمودند. (<http://rahyafte.com>)

مرحله پنجم (۲۰۱۵-۱۹۹۹): مهم‌ترین شاخصه این مقطع زمانی، تشدید تدریجی اقدامات خزنده در جلوگیری از رشد جریان شیعه‌گرایی در نیجریه بود که ابتدا در دستور کار نیروهای امنیتی قرار داشت و از سال ۲۰۰۹ میلادی، گروه‌های افراطی - تکفیری نظیر بوکوحرام نیز وارد این عرصه شدند. در این مرحله و علی‌رغم مشکلات موجود، فرآیند شیعه‌گرایی حرکت رو به جلوی خود را هم‌چنان و به گونه‌ای منسجم ادامه داد و تعداد شیعیان کشور تا سال ۲۰۱۵ به رقم ده میلیون نفر افزایش یافت که نزدیک به هفت تا هشت میلیون نفر از آنان را مستبصرین تشکیل می‌دادند. در این مرحله که آن را دوره گذار می‌توان معرفی نمود، شیعیان با پشت سر گذاشتن توطئه‌ها و مشکلات بی‌شمار، به اوج پختگی خود نایل آمدند و جایگاه خود را به عنوان یکی از مذاهب اسلامی در نیجریه تثبیت نمودند.

مرحله ششم (۲۰۱۶-۲۰۱۵): در این مقطع تاریخی و سرنوشت‌ساز، حرکت اسلامی دستخوش ناملایمات سختی قرار گرفت و برای نخستین بار، مرکز اصلی نهضت «حسینیه بقیة الله» در زاریا با حمله ارتش نیجریه کاملاً نابود شد. تعرض به شیخ و زخمی نمودن وی و همسرش با شلیک مستقیم گلوله و قتل سه فرزندش نیز در دسامبر ۲۰۱۵ بخش‌های دیگری از سناریوی مشترک ارتش نیجریه برای خاموش ساختن مشعل فروزان نهضت حرکت اسلامی به شمار می‌رود. با این حال، مقاومت و پایداری شیخ و یارانش و تظاهرات مداوم شیعیان در سال ۲۰۱۶ میلادی، نشان‌دهنده ناموفق بودن این برنامه و آغاز دوره جدیدی از سختی‌ها و مصائب برای شیعیان صبور و دردمندی است که قیام امام حسین علیه السلام و واقعه عاشورا را الگوی خود در مبارزه با ظلم و بیداد می‌دانند. (مطالعات میدانی نویسنده، غرب افریقا، ۱۳۹۶)

خطوط فکری و اعتقادی نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه:

۱. اعلام مذهب شیعه دوازده‌امامی به عنوان مرجع فکری و اعتقادی نهضت (Weimann, 2010, P.160)؛

۲. دفاع از شیعیان مستضعف در نیجریه و خارج آن.

اهداف اصلی نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه:

مهم‌ترین اهداف حرکت اسلامی از بدو تأسیس تاکنون عبارتند از:

۱. تقویت روحیه محبت، برادری و برابری بین اعضا و عموم شیعیان نیجریه؛
۲. تلاش برای از بین بردن شکاف‌ها و اختلافات داخلی موجود در جامعه اسلامی با هدف خودداری از سوءاستفاده بیگانگان و فتنه‌انگیزی آن‌ها در بین مسلمانان کشور؛
۳. تأکید بر اصل سراسری بودن جنبش و عدم اختصاص آن به قوم، گروه و قبیله‌ای خاص؛
۴. تلاش برای آموزش و تربیت مبلغان دینی و مذهبی و اعزام آن‌ها به مناطق مختلف شهری و روستایی کشور؛
۵. اطلاع‌رسانی به گروه‌های مختلف جامعه اسلامی اعم از شیعه و اهل سنت در مورد اخلاق، منش و دانش اهل بیت علیهم‌السلام در جهت دوستی بین فرق مختلف اسلامی با پیروان مذهب اهل بیت علیهم‌السلام؛
۶. معرفی آموزه‌های واقعی و حقیقی اسلام به عموم مسلمانان نیجریه؛
۷. تبعیت از اصول انعطاف و شفافیت در تمامی فعالیت‌های اسلامی؛
۸. توجه به کثرت‌گرایی فرهنگی، تعدد مذهبی و آداب و رسوم هر منطقه و احترام به این تفاوت‌ها. (عرب‌احمدی، ۱۳۹۶، ص ۸۲)

حوزه فعالیت حرکت اسلامی

مرکز اصلی فعالیت‌های نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه و مقر و اتاق فکر این نهضت، شهر تاریخی «زاریا» است. شیخ زاکزاکمی نیز تا پیش از انتقال به مکانی نامعلوم در سال ۲۰۱۵ میلادی، در این شهر زندگی می‌کرد. بر اساس ساختار سازمانی، جدای از شهر زاریا، نهضت اسلامی در هر ایالت (شهرها، بخش‌ها و روستاهای زیر نظر ایالت مزبور) نیز دارای مدیرانی است که بر اساس سلسله‌مراتب با یک‌دیگر در ارتباطند. نهضت اسلامی هم‌چنین دارای مؤسسات، هیأت‌ها، کمیته‌ها و شوراهایی است که به دستور مستقیم شیخ زکزاکی - در جهت اهداف بشردوستانه، دینی، اجتماعی و تبلیغاتی نهضت - تأسیس شده و مدیران

آن‌ها بر اساس سلسله‌مراتب از پیش طراحی شده با هم مرتبطند. بر مبنای برخی گزارش‌های موثق، فعالیت نهضت حرکت اسلامی صرفاً محدود به ایالات ۳۶ گانه نیجریه نیست و در دیگر کشورهای غرب افریقا نیز شعباتی تأسیس نموده است. اعضای عالی رتبه شورای رهبری نهضت، بر رهبران ایالتی و شعبات حرکت اسلامی در داخل و خارج کشور نظارت و اشراف دارند.

مهم‌ترین نهادهای تحت پوشش حرکت اسلامی:

۱. حسینیه بقیة الله

حسینیه بقیة الله در شهر زاریا، مقر اصلی فعالیت‌های دینی حرکت اسلامی نیجریه بود که تا پیش از دستگیری شیخ در دسامبر ۲۰۱۵ و تخریب کامل این حسینیه، برنامه‌های متنوع دینی نظیر سخنرانی، دعای کمیل، مراسم عزاداری دهه محرم، مراسم تولد و شهادت ائمه اطهار (ع)، درس‌های تفسیر قرآن و نهج البلاغه و ... با هدایت و رهبری شیخ زاکزاکي - و در غیاب وی شیخ محمد توری - در این مکان مقدس برگزار می‌شد. یکی از شاخص‌ترین برنامه‌های سالانه آن، برپایی مراسم باشکوه اربعین با حضور کاروان‌هایی از شیعیان مناطق شمالی - و برخی از مسلمانان پیرو فرقه‌های متصوفه - بود. (Main structure/2017 / www.islamicmovement.org) این مکان مقدس دینی، پس از حمله وحشیانه ارتش به شیعیانی که در حال آماده شدن برای برگزاری مراسم عزاداری حضرت امام رضا (ع) بودند، به طور کامل منهدم شد و به قطعه زمینی صاف و هموار بدل گردید! هنوز مشخص نیست آیا شیعیان در آینده نزدیک، بر احیا و بازسازی آن همت خواهند گماشت یا مرکز دیگری را به عنوان مقر اصلی فعالیت‌های دینی - عبادی خود در نظر خواهند گرفت.

۲. دارالرحمه زاریا

دارالرحمه محل جدید و در دست احداث نهضت حرکت اسلامی در زاریا به شمار می‌رفت که ارتش در دسامبر ۲۰۱۵ میلادی آن را کاملاً تخریب کرد. این مکان در حقیقت

مزرعه بسیار بزرگ پدری شیخ زاکزاک می‌شد که آن را وقف امور فرهنگی کرده بود. این بخش دربرگیرنده محوطه باز برای ورزش، چند سالن بزرگ آموزشی، کلاس‌های درس و سالن کنفرانس بود. محوطه بزرگی در دارالرحمه نیز به آرامگاه نزدیک به چهل شهید راهپیمایی قدس سال ۲۰۱۴ میلادی - از جمله سه فرزند شهید شیخ - اختصاص یافته و قرار بود در سال‌های آینده، جمعیت ده‌ها هزار نفری راهپیمایان اربعین حسینی در این مرکز که در مقایسه با حسینیه بقیةالله بسیار بزرگ‌تر بود گرد هم آیند و به عزاداری و سوگواری پردازند.

۳. شهرک سینمایی

شهرک سینمایی نهضت حرکت اسلامی، قطعه زمین بزرگی در حومه شهر زاریا بود که با ساخت برخی استودیوهای فیلم‌برداری و تجهیز استودیوهای سینمایی، به شهرک سینمایی کوچکی مبدل شده بود و رهبر شیعیان نیجریه، درصدد بود پس از تکمیل این شهرک، با بهره‌گیری از تجارب والای برخی از کارگردانان مسلمان نیجریه، فیلم‌هایی سینمایی در مورد تاریخ اسلام و حرکت‌های جهادی در سرزمین‌های هوسازبان در قرون هجده و نوزده میلادی را تولید کنند و از این ابزار رسانه‌ای بسیار نیرومند، برای انتقال فرهنگ اسلامی به نسل آینده مسلمان نیجریه بهره‌گیرد.

۴. مؤسسه شهدا

این مؤسسه در سال ۱۹۹۲ میلادی در زاریا تأسیس شده که رسیدگی به امور بازماندگان و خانواده‌های شهدا و جانبازان حرکت اسلامی را برعهده دارد.

۵. مؤسسه خیریه الزهرا

این مرکز در سال ۲۰۱۰ م با هدف عرضه کمک‌های بشردوستانه و خدمات عام‌المنفعه اجتماعی نظیر حفر چاه آب به عموم شیعیان تأسیس شده و از آن زمان، فعالیت‌های مؤثری را در مناطق استقرار شیعیان در شهرها و روستاها سازماندهی نموده است.

۶. مرکز بهداشت و درمان^۱

مرکز بهداشت و درمان، کانون فعالیت پزشکان و پرستاران و فعالان مرتبط با مقوله بهداشت و درمان است که با هدف عرضه خدمات درمانی، کمک‌های انسان‌دوستانه و آموزش کمک‌های اولیه راه‌اندازی شده و بر اساس توان‌مندی سازمان حرکت اسلامی، خدمات پزشکی و درمانی را به اعضای نهضت عرضه می‌کند. این مؤسسه در ابتدا دربرگیرنده گروه‌های کوچکی از متخصصان طب و داروسازی بود که به تدریج و با گسترش دامنه فعالیت‌های آن، کمیته پزشکی نام گرفت و در سال ۲۰۰۱ به «مرکز بهداشت و درمان حرکت اسلامی» تغییر نام یافت. (www.islamicmovement.org / Main structure/2017)

۷. مؤسسات رسانه‌ای

نهضت حرکت اسلامی دارای مؤسسات رسانه‌ای متعددی است که به طور مداوم نشریاتی به زبان انگلیسی و زبان‌های بومی منتشر می‌نمایند. مهم‌ترین نهاد رسانه‌ای این سازمان، روزنامه المیزان است که طی دو دهه اخیر، علی‌رغم مشکلات مالی و بودجه، به طور مداوم به زبان بومی «هوسا» منتشر شده و اخبار و گزارش‌های مربوط به مسلمانان نیجریه و جهان و فعالیت‌های حرکت اسلامی در سرتاسر کشور به عموم علاقه‌مندان اطلاع‌رسانی کرده و از خوانندگان فراوانی در ایالات مسلمان‌نشین نیجریه برخوردار است. (Toyin Falola, Ann Genova, 2009, P.175)

المجاهد، دیگر نشریه حرکت اسلامی است که به زبان انگلیسی در دسترس خوانندگان قرار می‌گیرد و اکثر علاقه‌مندان به آن را دانشجویان و تحصیل‌کردگان مسلمان و غیرمسلمان تشکیل می‌دهند. علاوه بر آن، نهضت حرکت اسلامی شمال دارای پایگاه‌های اطلاع‌رسانی متعددی در فضای مجازی به انگلیسی و چند زبان بومی است. این پایگاه‌های اطلاع‌رسانی، اخبار مربوط به شیعیان را در اختیار خوانندگان داخلی و خارجی قرار می‌دهد و به شبکه بزرگی از مدارس، مراکز آموزشی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، مالی، خدماتی و درمانی در شمال و جنوب این کشور مرتبطند.

1. ISLAMIC MOVEMENT MEDICAL ASSOCIATION.

۸. شاخه نظامی نهضت اسلامی

گروه «جیش المهدی» یا «حره» (پاسداران)، بازوی نظامی نهضت شیعیان نیجریه محسوب می‌شود که عمدتاً از مناطق شیعه‌نشین در مقابل حملات بوکوحرام یا دیگر گروه‌های شبه‌نظامی افراطی دفاع می‌کند. هواداران شیخ این گروه را در اوایل دهه ۱۹۹۰ و پس از شورش کانو در سال ۱۹۹۱ تشکیل دارند. وظیفه این گارد از بدو تأسیس، محافظت از شیخ زاکزاک و دیگر رهبران حرکت اسلامی در هنگام برگزاری مراسم و مناسبت‌ها بوده است (Hill, 2010, P.88) اعضای این گروه که آموزش‌های رزمی و فنون مبارزات جنگ شهری را به خوبی فرا گرفته‌اند، تاکنون اجازه حضور در گردهمایی‌ها و میتینگ‌های سیاسی حرکت اسلامی را نیافته و شیخ همواره آن‌ها را از هرگونه درگیری با مخالفان نهضت اعم از دولت و گروه‌های افراطی و هابی و به کار بردن هرگونه سلاح گرم و سرد به شدت برحذر داشته و وظیفه آن‌ها را صرفاً دفاع از اعضای نهضت حرکت اسلامی و شیعیان نیجریه طراحی کرده است. بسیاری از افراد گروه «جیش المهدی» در جریان حمله ارتش به حسینیه بقیه‌الله زاریا در دسامبر ۲۰۱۵ و خصوصاً منزل شیخ زاکزاک به قتل رسیدند یا به سختی مجروح شدند. بسیاری از شیعیانی که شاهد کشتار وحشیانه شیعیان در زاریا بودند؛ اذعان داشته‌اند که تشکیل دیوار انسانی و مقاومت سرسختانه سپاه حره در مقابل حملات ارتش به منزل شیخ، نقش مهمی در تغییر تصمیم نظامیان در منتفی ساختن قتل رهبر شیعیان داشت و در واقع فرماندهان ارتش، به این واقعیت پی بردند که به شهادت رساندن شیخ زاکزاک با وجود چنین طرف‌داران سرسپرده‌ای، تبعات بسیار سنگینی به دنبال خواهد داشت. (عرب‌احمدی، ۱۳۹۶، ص ۸۹-۹۰)

طی دو دهه گذشته، نهضت اسلامی موفق به امضای توافق‌نامه با برخی شبکه‌های رادیو و تلویزیونی این کشور برای پخش برنامه‌های خود شد که از سال ۲۰۱۵ پخش این برنامه‌ها ممنوع گردیده است.

برگزاری برنامه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، برگزاری راهپیمایی‌ها و گردهمایی‌های متناسب با هر مناسبت و مدیریت و سرپرستی بیش از سیصد مدرسه، از

دیگر اقدامات فرهنگی - اجتماعی و دینی نهضت حرکت اسلامی نیجریه محسوب می‌شود.
(www.islamicmovement.org / Main structure/2017)

در حال حاضر و با در نظر گرفتن ممنوعیت فعالیت حرکت اسلامی در بسیاری از ایالات مسلمان‌نشین، حوزه علمیه اهل‌بیت علیهم‌السلام در شهر کانو - و شعبات آن در دیگر ایالات مسلمان‌نشین - مهم‌ترین مرکز آموزشی شیعیان بومی به شمار می‌روند. در این مراکز، علاوه بر شیعیان نیجریه‌ای، تعدادی از شیعیان کشورهای هم‌جوار نیز مشغول به تحصیل هستند. علاوه بر آن، بر اساس برنامه‌ریزی‌های صورت‌گرفته، قرار است در آینده اقداماتی نظیر تأسیس مساجد در مناطق سکونت شیعیان، افزایش شمار مدارس و مراکز آموزشی در شهرها و ایالات مختلف و عرضه خدمات اجتماعی و انسانی به پیروان مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام صورت پذیرد.^۱

دیگر اهداف مورد نظر شیعیان با هدف انسجام و وحدت داخلی بین تمام پیروان اهل‌بیت علیهم‌السلام در این کشور و مقابله با محدودیت‌ها و تنگناهای شدید موجود عبارتند از:

- تهیه و چاپ کتب و مطبوعات ترجمه‌شده از زبان عربی به هوسا؛
- اعطای بورسیه‌های تحصیلی خارج کشور به علاقه‌مندان تحصیل علوم دینی؛
- پیگیری و سازمان‌دهی برنامه‌های فرهنگی؛
- احداث مساجد و مدارس اسلامی؛
- حفر چاه‌های آب؛
- تبلیغ دین اسلام در بین غیرمسلمانان؛
- برگزاری مناسبت‌ها و مراسم دینی؛
- تداوم فعالیت‌های عام‌المنفعه اجتماعی و فرهنگی؛
- ایجاد آگاهی و روشن‌گری در بین قشرهای مختلف مسلمان. (عرب‌احمدی، ۱۳۹۶، ص ۹۱)

۱. بخش زیادی از بیانیه‌ها و اخبار مربوط به شیعیان در سرتاسر نیجریه، از طریق وبسایت‌های «حرکت اسلامی» به زبان‌های انگلیسی، عربی و هوسا اطلاع‌رسانی می‌شود:

<http://islamicmovement.org> (English version)
<http://www.harkarmusulunci.org> (Hausa version)
<http://www.alharka.net> (Arabic version)

آسیب‌شناسی

نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه طی ۳۹ سال گذشته، به موفقیت‌های زیادی نایل آمده، با این حال هم‌چون دیگر سازمان‌های اسلامی، دارای نقاط قوت و ضعفی است که در برخی مواقع، بر عملکرد کلی آن نیز سایه انداخته است. در آسیب‌شناسی عمومی حرکت اسلامی (به ویژه طی سال‌های اخیر و پس از دستگیری شیخ زاکزاک) باید گفت: علی‌رغم آن که فرصت‌ها و نقاط قوت این نهضت انقلابی بسیار بیش‌تر از تهدیدهای آن است، با این حال نقاط ضعف موجود در برخی مواقع به عنوان عامل‌کننده و رکود این سازمان در نظر گرفته شده است.

فرصت‌ها:

۱. شیعیان نیجریه طی ۳۵ سال گذشته، هیچ‌گاه خود را اسیر رفتارهای هیجان‌آلود توأم با خشونت نساخته و در سرتاسر نیجریه، به عنوان اقلیت دینی آرام و صلح‌طلب معروف شده‌اند. این امر یکی از راهبردهای اصلی شیخ زاکزاک در مدیریت جامعه شیعی این کشور به شمار می‌رود و موجب شده است دولت و نیروهای امنیتی نتوانند اتهام خشونت‌طلبی بر آن‌ها وارد آوردند و پیروان اهل‌بیت علیهم‌السلام را به عنوان عامل اغتشاش و تشنج معرفی کنند. در جریان قتل‌عام زاریا نیز هرچند مقامات ارتش ابتدا شیعیان را به بستن خیابان مجاور حسینیه بقیة‌الله و سپس تلاش برای به قتل رساندن رئیس ستاد مشترک ارتش متهم ساختند، با این حال وجود تناقضات در اظهارات مقامات ارتش و نیاوردن هرگونه شواهدی در مورد این ادعاها، به گونه‌ای بود که کذب بودن اظهارات مزبور را کاملاً آشکار ساخت. نگرش صلح‌طلبانه شیخ زاکزاک و معاونان وی در مدیریت داهیانة این اقلیت دینی، چنان عمیق بود که حتی رفتارهایی تحریک‌آمیز نظیر به شهادت رساندن سه فرزند شیخ در راهپیمایی سال ۲۰۱۴ و شهادت دردناک سه پسر دیگر شیخ در قتل‌عام دسامبر زاریا نیز نتوانست شیعیان را در ورطه درگیری مسلحانه با ارتش وارد نماید و شیعیان با چشمانی اشک‌آلود، تنها نظاره‌گر ستم نظامیان بر خانواده، دوستان و همراهان خود شدند.

این رفتار خردمندانه شیعیان، امروزه آن‌ها را نه تنها به جامعه‌ای آرام و صلح‌جو، بلکه به اقلیتی نمونه از لحاظ اخلاق و بردباری مبدل ساخته و پیروان اهل‌بیت علیهم‌السلام با سکوت خود، بسیاری از توطئه‌های معاندان را باطل و بی‌اثر ساخته‌اند.

۲. واکنش منفعلانه دولت مرکزی نیجریه و دولت فدرال در مقابل گزارش کمیته بازرسی نیجریه که ارتش را به قتل‌عام شیعیان متهم کرده است و بی‌توجهی به دستور صریح دادگاه عالی فدرال نیجریه در سال ۲۰۱۷ مبنی بر لزوم آزادی هرچه سریع‌تر شیخ زاکزاک و پرداخت غرامت به وی، از اشتباهات محرز دولت به شمار رفته، حقانیت پیروان اهل‌بیت علیهم‌السلام را هرچه بیشتر به اثبات می‌رساند. در چنین اوضاعی، نهضت حرکت اسلامی می‌تواند با بهره‌گیری از این فرصت و برگزاری کمپین‌های آرام، مظلومیت جامعه ده میلیون نفری شیعه را در سطح کشور و کل غرب افریقا اعلام کند و با تداوم درخواست آزادی شیخ و مجازات عوامل کشتار زاریا، تلاش دولت و ارتش برای سرکوب آشکار حرکت اسلامی را هرچه بیشتر در اذهان عمومی نیجریه عیان سازد. بدیهی است در چنین وضعیتی، اقدام مؤثر و عملی دولت در قبال گزارش کمیته تحقیق و پذیرش رأی دادگاه عالی فدرال، گام مهمی در تأمین منافع ملی این کشور و ایجاد تعادلی بین مسلمانان و مسیحیان و هم‌چنین رعایت حقوق شیعیان خواهد بود.

۳. نیجریه در حال حاضر، درگیر ناامنی‌های گسترده ناشی از فعالیت‌های تروریستی بوکوحرام در شمال شرق، اقدامات جدایی‌طلبان بیافرا در جنوب شرق، فعالیت‌های

---

۱. جنبش برقراری دولت خودمختار بیافرا طی دو دهه اخیر، فعالیت خود را در سطح محدود در منطقه «بیافرا» در جنوب شرقی نیجریه آغاز کرده و درصدد جدایی این منطقه از نیجریه است. اعضای این جنبش، هدف خود را تأسیس جمهوری بیافرا در مناطق مسیحی‌نشین جنوب شرق نیجریه اعلام کرده و تاکنون بارها سرکوب و بار دیگر احیا شده‌اند. آن‌ها با شبه‌نظامیان نفتی دلتای نیجر نیز در سطح محدودی همکاری می‌کنند و با انجام دادن برخی اقدامات نظیر حمله به چاه‌های نفت و به‌گروگان گرفتن کشتی‌های تجاری، مشکلاتی در سطح امنیت ملی را برای دولت نیجریه به وجود آورده‌اند.

شبه‌نظامیان MEND^۱ در ایالات نفت خیز، دزدی و ناامنی‌های دریایی در خلیج گینه^۲ و غیره است و برخلاف تلاش و تظاهر دولت فعلی برای مستحکم نشان دادن خود، با چالش‌های فراوانی مواجه است. لذا شیعیان و اعضای هسته مرکزی نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه می‌توانند صبورانه از این وضعیت بهره‌برداری کنند و با کاهش حساسیت‌های موجود، رفته‌رفته در مسیر ثبات و گسترش دامنه فعالیت‌های خود در آینده‌ای نزدیک گام بردارند.

۴. گزارش کمیته تحقیق دولت فدرال کادونا و رأی دادگاه عالی فدرال نیجریه در مورد تأیید خشونت‌های وارده علیه شیعیان و لزوم رهایی شیخ زاکزاکي از حبس خانگی، گزارش‌های صریح سازمان‌های عفو بین الملل، کمیسیون حقوق بشر اسلامی انگلستان و دیده‌بان حقوق بشر و همچنین درخواست دادگاه لاهه از مسئولان نیجریه برای توضیح در مورد قتل‌عام زاریا در سال ۲۰۱۷ میلادی؛ مدارک و اسناد ارزشمندی دال بر حقانیت نهضت تشیع به شمار می‌روند. در این زمینه، شایسته است شیعیان، با برگزاری کمپین‌های منطقه‌ای، ندای حقانیت خود را به گوش جهانیان رسانند و با ایجاد ارتباط با سازمان هم‌کاری‌های اسلامی و ارسال هیأت‌هایی به کشورهای مؤثر مسلمان هم‌چون جمهوری

1. The Movement for the Emancipation of the Niger Delta (MEND).

جنبش رهایی‌بخش دلتای نیجر که در سال ۲۰۰۶ میلادی فعالیت خود را در ایالات جنوبی نفت خیز نیجریه آغاز نمود، طی چند سال اخیر، با حمله به تأسیسات نفتی شرکت‌های خارجی در جنوب نیجریه و ربودن کارکنان این شرکت‌ها و ایجاد جوی ناایمن در این منطقه، مشکلات فراوانی را برای دولت فراهم آورده و تولید نفت نیجریه را در مقطعی به ۲۰ درصد کم‌تر از سال‌های قبل کاهش داده است. این سازمان رهایی‌بخش، هدف خود را تقسیم درآمدهای چشم‌گیر نفتی نیجریه در میان مردم فقیر این کشور عنوان نموده و دولت را به بی‌لیاقتی در توزیع عادلانه درآمد نفت بین مردم و ایالات مختلف نیجریه متهم ساخته است.

۲. خطر دزدان دریایی، صید غیرقانونی و نیز تأمین امنیت دریانوردی در خلیج گینه، از دیگر مشکلات بزرگ امنیتی نیجریه و دیگر کشورهای این منطقه به شمار می‌رود. (نویسنده)

اسلامی ایران، عراق، لبنان، مالزی، اندونزی، عمان و ... - و به دور از تبلیغات معاندانی هم‌چون عربستان - از حقوق آشکار خود دفاع کنند و مانع تهاجماتی این‌گونه در آینده شوند.

۵. سازمان‌ها و انجمن‌های مردم‌نهاد و غیردولتی در نیجریه و دیگر کشورهای غرب افریقا نظیر غنا، سنگال و ساحل عاج که جوامع مسلمان و اقلیت‌های شیعی پویا و مستحکمی دارند نیز باید مظلومیت شیعیان نیجریه را با استفاده از انبوه شواهد و مدارک موجود و تبلیغات رسانه‌ای در قالب فیلم‌های مستند، کتاب، جزوه، چاپ مقاله در نشریات و سایت‌های اینترنتی، به اطلاع مردم خود اعم از مسلمانان و مسیحیان رسانیده، اجازه ندهند قتل‌عام صدها نفر از شیعیان مظلوم و دردمند این کشور به فراموشی سپرده شود و مشمول‌گذر زمان گردد.

۶. حضور تعداد زیادی از مسلمانان نیجریه‌ای (که برخی از آن‌ها شیعه و از اعضای حرکت اسلامی شمال نیجریه هستند) در کشورهای امریکا، انگلستان و دیگر کشورهای غربی، ظرفیت بزرگی است که از این پتانسیل، در مسیر روشن‌گری در مورد وضعیت اسفناک شیعیان این کشور و ستم وارده بر آن‌ها می‌توان بهره جست و از طریق مراجعه به سازمان ملل متحد و نمایندگی اروپایی این سازمان در ژنو و ارائه مستندات جنایات دولت و ارتش نیجریه را علیه جامعه شیعی آشکار ساخت. علاوه بر آن، شیعیان نیجریه‌ای ساکن امریکا می‌توانند از طریق چاپ مقاله در نشریات این کشور، آخرین وضعیت پیروان اهل بیت علیهم‌السلام را نمایان سازند و اختناق حاکم بر اعضای حرکت اسلامی و آخرین وضعیت شیخ زاکزاک را که با بدنی مجروح و علی‌رغم حکم دادگاه عالی فدرال ابوجا هم‌چنان و به طور غیرقانونی در مکانی نامعلوم و در وضعیتی نامناسب نگاه‌داری می‌شود، به عموم جهانیان اطلاع‌رسانی کنند.

تهدیدها:

۱. شیعیان نیجریه با وجود تحمل وضعیت سخت تحمیلی از سوی دولت و ستم وارده بر آنان، طی سه دهه اخیر شیوه‌ای محافظه‌کارانه و تقیه‌گونه در مقابل دولت در پیش گرفته و همواره از دادن اطلاعات و شفاف‌سازی در مقابل دولت و سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی نیجریه خودداری کرده‌اند که این وضعیت، به خصوص در دوره زندانی شدن شیخ زاکزاکای به اوج خود رسیده است؛ از این روی، دولت نیجریه همواره آن‌ها را خطری بالقوه دانسته که هر زمان می‌توانند برای دستگاه حاکم خطرآفرین باشند. این وضعیت، حتی سبب شده از آن‌ها به عنوان تهدید و خطر «دولتی درون دولت» یاد گردد؛ در نتیجه، حساسیت خاصی علیه شیعیان در این کشور به وجود آمده و ارتش نیز نهایت ددمنشی را علیه آن‌ها صورت داده است. شایسته است پیروان اهل‌بیت علیهم‌السلام هوشمندانه از این وضعیت بفرج عبور کنند و ضمن پرهیز از کتمان واقعیات موجود، اقدامات خود را سازمان‌دهی و شفاف‌سازی نمایند.

۲. شیعیان نیجریه در حال حاضر، از چند جبهه زیر فشار و سرکوب هستند: از یک سوی برخی نظامیان این کشور که چندان تحت فرمان دولت مرکزی نیستند، در صدد نابودی و یا تضعیف حرکت اسلامی برآمده و از حمایت برخی کشورهای خارجی نیز برخوردارند. اوج درنده‌خویی ارتشیان مزبور، به قتل رساندن سی و اندی از شیعیان در مراسم روز قدس سال ۲۰۱۴ میلادی، قتل‌عام وحشیانه یک هزار نفر از شیعیان در زاریا در دسامبر سال ۲۰۱۵ میلادی و کشتار حدود یکصد نفر از اعضای حرکت اسلامی در جریان راهپیمایی اربعین ۲۰۱۶ بود. از سوی دیگر، سازمان‌های تکفیری نظیر بوکوحرام طی سال‌های اخیر، حملات تروریستی دهشتناکی را علیه اعضای حرکت اسلامی نیجریه رقم زده‌اند که موجب شهادت ده‌ها نفر از شیعیان این کشور شده است؛ در حالی که دولت فاقد هرگونه راهبرد مشخص برضد این گروه تروریستی بوده و علی‌رغم وعده‌های مکرر ارتش در وارد آوردن ضربات و خسارات جبران‌ناپذیر بر آن‌ها، از قدرت بوکوحرام کاسته نشده است.

۳. دولت نیجریه طی سال‌های گذشته، تلاش تدریجی و گام به گام مودیان و خطرناکی را برای ترسیم فضای شیعه‌هراسی در کشور و ارائه تصویری منفی و کاملاً مخدوش از اقلیت شیعه سامان‌دهی نموده است. هرچند شیعیان مردمانی کاملاً صلح‌طلب و برخوردار از رفتار مسالمت‌جویانه توأم با احترام هستند و تاکنون نیز هیچ‌گاه رفتار خشونت‌باری از آن‌ها سر نزده، با این حال نهادهای اطلاعاتی و امنیتی، به شدت در تلاشند آن‌ها را افرادی خشن جلوه داده، اتهامات گوناگونی را بر مبنای اندیشه شیعه‌هراسی به آن‌ها نسبت دهند.

۴. اقدام مزورانه دولت نیجریه در مبرا دانستن کامل خود از قتل‌عام دسامبر ۲۰۱۵ زاریا و تلاش برای وانمود ساختن این‌که ارتش متمرده و بدون کسب اجازه از دولت، اقدام به کشتار شیعیان و نابودی نهادهای فرهنگی - اجتماعی نهضت حرکت اسلامی نموده، خطر دیگری است که می‌تواند بین اعضای حرکت اسلامی شمال نیجریه تفرقه و جدایی ایجاد کند و برخی شیعیان ساده‌دل را از سایرین جدا نماید. در واقع هرچند ممکن است اصل ترمرد نظامیان از دولت تا حدودی صحت داشته باشد، با این حال رفع هرگونه اتهامی از دولت و شخص ژنرال بازنشسته محمد بوهاری رئیس‌جمهور فعلی در قضیه کشتار زاریا (که در شعارهای انتخاباتی خود، به احترام به حقوق بشر و محترم شمردن جایگاه جوامع و اقلیت‌های دینی تأکید می‌کرد) در حالی که رهبر کاریزماتیک حرکت اسلامی در حبس به سر می‌برد، توطئه‌ای خطرناک علیه شیعیان خواهد بود.

۵. ستم وارده بر شیعیان از زمان دستگیری شیخ زاکزاک و کشتار زاریا، هم‌چنان تداوم یافته، به گونه‌ای که گفته شده است نظامیان در برخی جاده‌های ایالات شمالی به ویژه جاده‌های منتهی به زاریا، کانو و کادونا، اتوبوس‌ها را بازرسی نموده، وسایل مسافران از جمله موبایل‌های آن‌ها را تفتیش می‌کنند و در صورت مشاهده تصویر شیخ زاکزاک در موبایل افراد، آن‌ها را بازخواست و در برخی موارد نیز روانه زندان می‌نمایند. علاوه بر آن، دولت برای کنترل شیعیان ایالات شمالی، به مدت چند ماه پس از فاجعه زاریا، تمامی شبکه‌های اجتماعی در مناطق شمالی را قطع کرد تا سازمان‌ها و نهادهای حقوق بشری

نتوانند از وضعیت شیعیان مطلع شوند. دولت هم‌چنین با اعمال محدودیت‌هایی چند ماهه، مانع سفر شهروندان این کشور به ایران گردید و برخی از خانواده‌های دانشجویان و طلاب نیجریه‌ای مشغول به تحصیل در ایران نیز پس از گفت‌وگوی تلفنی با فرزندان خود در ایران، به سازمان امنیت فراخوانده شدند و تحت بازجویی قرار گرفتند. سازمان امنیت نیجریه هم‌چنین با ارسال ایمیل‌های تهدیدآمیز به دانشجویان و طلاب مشغول به تحصیل در ایران - که در مراسم مردم‌نهاد حمایت از شیخ زاکزاک‌ی شرکت کرده و سخنرانی نموده بودند - آنها را رسماً تهدید کرد که در صورت مراجعه به نیجریه، تحت بازجویی سازمان امنیت قرار خواهند گرفت.

همان‌گونه که اشاره شد، ارتش در مراسم محرم سال ۲۰۱۶ و راهپیمایی شیعیان از شهرهای کادونا، کانو و کاتسینا به شهر زاریا در اربعین (آذر ماه ۱۳۹۵) نیز موجی از خون در کشور به راه انداخت و علاوه بر قتل‌عام تعدادی از شیعیان عزادار در شب تاسوعا و روز عاشورا، بیش از یکصد نفر از شیعیان را در مسیر راهپیمایی اربعین از کادونا، کاتسینا، کانو و مائیدوگوری به سمت زاریا، بی‌رحمانه به قتل رساند و بار دیگر خوی وحشیانه خود را علیه اعضای حرکت اسلامی نمایان ساخت.

۶. یکی از اشکالات وارده بر شیعیان نیجریه، عدم کادرسازی برای آینده و تکیه کامل بر شیخ ابراهیم زاکزاک‌ی است. هرچند سیمای کاریزماتیک شیخ و نقش بی‌بدیل وی در تأسیس، سازمان‌دهی و انسجام نهضت تشیع در این کشور علی‌رغم تمام سختی‌های موجود و سپری نمودن یک دهه از عمر پربرکت وی در زندان‌های مخوف نیجریه واقعیتی کتمان‌ناپذیر است، با این حال تصور این‌که نهال پویای تشیع در این کشور قائم به شیخ خواهد بود، اشتباهی است که برخی از یاران او در این امر زیاده‌روی کرده‌اند. در حقیقت در حال حاضر که وی در زندان به سر می‌برد و به احتمال زیاد پس از آزادی نیز به دلیل نابینایی کامل یک چشم و کم‌بینایی چشم دیگر، فلج شدن یک دست و صدمه دیدن شدید یک پا و مشکلات جسمانی ناشی از گلوله‌های اصابت‌نموده به شکم و سینه‌اش فاقد تحرک

جسمانی برای سفر به مناطق مختلف شیعه‌نشین است و ناتوانی نسبی در مدیریت مؤثر بر این نهضت عظیم ده میلیونی دارد، فاصله بین وی و رهبر آینده نهضت کاملاً به چشم می‌خورد. این البته بدین معنا نیست که شیخ پس از رهایی به رهبری خمود و کم‌تحرك مبدل خواهد شد؛ با این حال در صورتی که رهبرانی مدیر و مدبر در درون حرکت اسلامی تربیت می‌یافتند، امروزه می‌توانستند با تشکیل نوعی شورای رهبری، خلأ شیخ زاکزاک را تا زمان رهایی از حبس خانگی مرتفع سازند و پس از آن نیز یار و یاور وی در مدیریت امور مربوط به نهضت باشند.

البته شیخ محمد محمود توری معاون زاکزاک، هم‌پای وی و وزنه‌ای سنگین در امر مدیریت و رهبری حرکت اسلامی شمال نیجریه محسوب می‌شد و شهادت این عالم جلیل‌القدر، ضربه بسیار سنگینی بر این نهضت وارد آورد. از این روی، هرچند «شیخ یعقوب یحیی کاتسینا»^۱ که در حال حاضر رهبری موقت نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه را برعهده گرفته، عالمی فاضل و پرهیزگار محسوب می‌شود، با در نظر گرفتن سوابق و تجربه مدیریتی (در قیاس با بنیان‌گذار نهضت تشیع) می‌توان گفت قابل مقایسه با شیخ زاکزاک نیست و در صورتی که بنابه دلایلی، رهبری و پرچمداری نهضت اهل بیت علیهم‌السلام به صورت دائم به فردی غیر از شیخ ابراهیم زاکزاک سپرده شود، شاید حرکت اسلامی با چالش‌ها و مشکلاتی مواجه گردد که آینده این نهضت را با مخاطراتی مواجه سازد.

---

۱. بر اساس برخی شواهد موجود، شیخ یعقوب یحیی کاتسینا به تدریج در حال فاصله گرفتن از شیخ زاکزاک و رهبران صدیق نهضت حرکت اسلامی است و تلاش دارد خود را به صورت رهبری جلوه‌گر سازد که اعتقاد و علاقه‌ای به افکار انقلابی ندارد. این امر متأسفانه طی یکی دو سال گذشته، سبب انشقاق و جدایی در بین اعضای حرکت اسلامی و انتقاد برخی از یاران قدیمی شیخ زاکزاک از شیخ کاتسینا و هم‌فکرانش و عملکرد فرصت‌طلبانه آن‌ها شده است. از این روی، حتی در صورت آزادی شیخ زاکزاک نیز بیم آن می‌رود که شیخ کاتسینا مشکلاتی را برای وی ایجاد کند و این نهضت پویا را به سمت و سوی دودستگی جدی سوق دهد.

نتیجه

در این مقاله، نحوه شکل‌گیری نهضت تشیع و تأسیس نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه و نقش تأثیرگذار رهبر نهضت بر روند جریان گسترش مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام بر اساس سؤال اصلی بررسی گردید و به سؤال اصلی مطروحه به طور مستدل و بر اساس مستندات موجود پاسخ داده شد.

علاوه بر آن، براساس موضوع اصلی مقاله، تلاش گردید تا حد امکان، داستان فداکاری‌ها و اخلاص رهبر شیعیان این کشور و نقش تأثیرگذار وی بر فرآیند تحولات نهضت حرکت اسلامی به طور توصیفی - تحلیلی بررسی شود. رهبر بزرگی که علی‌رغم تمام مشکلات و چالش‌ها، نهال تشیع را در این کشور مهم و راهبردی به ثمر نشاند و در راه بالندگی و تنومند ساختن آن همه چیز خود اعم از ثروت، سلامتی و فرزندانش را در طبق اخلاص نهاد و هنوز نیز بر مواضع اصولی خود پایداری می‌کند و حاضر نیست حتی ذره‌ای از اهداف خود صرف‌نظر نماید. در واقع آن‌چه نویسنده به طور مشخص درصدد ترسیم آن بود، سیر تحولات و فراز و نشیب‌های نهضت تشیع در نیجریه بر مبنای مجاهدات و جان‌فشانی‌های شیخ ابراهیم زاکزاک و تعدادی از یاران قدیمی وی بود؛ نهضتی که طی چند دهه گذشته با اقبال عمومی گسترده مسلمانان نیجریه مواجه شده است. به موازات آن، نویسنده از به تصویر کشیده شدن افزایش تعداد شیعیان این کشور تا مرز ده میلیون نفر که بسیاری از آنان را مستبصرین تشکیل می‌دهند نیز غافل نبوده است به ویژه آن‌که بسیاری از پیروان مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام در نیجریه، از جان و مال و دارایی خود در مسیر گسترش هرچه بیش‌تر تشیع در این کشور نیز دریغ ندارند. در عین حال دل‌مشغولی اصلی نویسنده در طول مقاله، تأکید بر این نکته بوده است که چگونه نهضت تشیع در نیجریه پای گرفته و رفته‌رفته و علی‌رغم مشکلات و محدودیت‌های موجود، زیر نظر شیخ زاکزاک به مناطق مختلف شهری و روستایی خصوصاً ایالات مسلمان‌نشین شمالی راه یافته است. سختی‌های وارده بر پیروان مذهب اهل‌بیت در نیجریه و این‌که آنان علی‌رغم آن‌که جامعه‌ای کاملاً

صلح جو و آرام محسوب می‌شوند به ویژه طی سال‌های اخیر بی‌رحمانه و تنها به صرف شیعه بودن، دستخوش شدیدترین حملات قرار گرفته‌اند و این‌که نهضت تشیع در این کشور هم‌چنان پویایی و شادابی خود را حفظ کرده و به روند رو به رشد خود با وجود تمام مخاطرات امنیتی و کشتارها ادامه می‌دهد.

بی‌شک پیروان اهل‌بیت علیهم‌السلام در نیجریه، در حال حاضر با مشکلات فراوانی مواجهند و با صبوری هرچه تمام‌تر، توطئه‌های دشمنان مستقیم و غیرمستقیم خود را پذیرا می‌گردند. با این حال، روند رو به رشد گرایش به مذهب تشیع در این کشور نه تنها کاستی نیافته، بلکه با افزایش چشم‌گیری نیز همراه بوده که حکایت از درک درست اوضاع توسط شیعیان بومی، به کارگیری راهبردهای مناسب برای مقابله با این شیطنت‌ها، تکیه بر امکانات موجود و از همه مهم‌تر، بهره‌گیری از رهنمودها و تعالیم رهبری است که علی‌رغم محدودیت‌های موجود و سختی‌های وارده، هم‌چنان در حال هدایت انبوه شیعیان است.

شیعیان نیجریه هم‌اکنون با مشکلات فراوانی مواجهند و از نظر اقتصادی، به شدت در تنگنا هستند که علت این امر، عمدتاً ناشی از حساسیت فعلی دولت نسبت به آن‌ها و تلاش معاندان جریان پویای تشیع برای جلوگیری از ارتباط هر چه بیشتر پیروان مذهب اهل‌بیت علیهم‌السلام با سایر مسلمانان است. با این حال شیعیان، علی‌رغم تمام مشکلات موجود و تداوم حبس خانگی و غیرقانونی شیخ زاکزاک؛ حتی با اوج گرفتن ویروس کشنده کرونا در این کشور نیز سرسختانه تلاش می‌کنند تا وحدت و انسجام خود را هم‌چنان حفظ نمایند و با رعایت پروتکل‌های بهداشتی، پویایی و هم‌بستگی خویش را در هنگام برگزاری مراسم و مناسبت‌های شیعی متجلی سازند؛ در حالی که حتی تداوم محدودیت‌های وارده بر فعالیت‌های شیعیان و ادامه حبس رهبر این نهضت نتوانسته است رکودی بر این جامعه مذهبی منسجم پدید آورد.

پیروان مذهب اهل بیت علیهم‌السلام که با عشق و علاقه و به صورت هدفمند مسیر درست خود را برگزیده و در این راه مصممانه گام برمی‌دارند، با امید به آینده، در صدد رفع موانع و مشکلات پیش روی خود هستند و تلاش می‌کنند با خودآگاهی هرچه بیشتر، بر چالش‌های موجود فایق آیند و توطئه‌های آشکار و نهان را به صورت نرم ملغی سازند؛ در حالی که علی‌رغم صفوف مستحکم شیعیان و انسجام اعضای نهضت حرکت اسلامی شمال آفریقا، تلاش‌های جدی برای ایجاد شکاف در بخش رهبری نهضت به طور بی‌وقفه در جریان است. به موازات آن، نگرانی از وضعیت جسمانی شیخ زاکزاک و آینده رهبری این نهضت، از موضوعاتی است که طی چند سال گذشته همواره به صورت دغدغه‌ای مزمن در محافل اسلامی این کشور در جریان بوده است.

در تحلیل نهایی باید گفت: شیعیان نیجریه با تکیه بر رهبر دربند خود و با بهره‌گیری از روحیه‌ای مصمم که عمدتاً برگرفته از عزم و اراده شیخ زاکزاک است، بر بحران پیش روی خود فایق آمده، از این وضعیت به عنوان فرصتی برای تحکیم صفوف داخلی خود استفاده شایانی خواهند نمود که در آینده نتایج آن نمایان خواهد شد.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

کتاب:

۱. عرب احمدی، امیربهرام، نقش بنیادین شیخ ابراهیم یعقوب زاکزاکي در شکل‌گیری و توسعه نهضت تشیع در نیجریه، تهران: نگارستان اندیشه، ۱۳۹۶.

مقالات و پایگاه‌های اینترنتی:

۱. مراحل و عوامل انتشار تشیع در نیجریه:
Available (1398/2/14) online at: <http://rahyaft.com>
۲. دیدار شیخ با هیأت اعزامی از ایران، تهران: مرکز اسناد سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۶۰.
۳. عرب احمدی، امیربهرام، «اسلام و مسلمانان در نیجریه»، قم: جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۸۷. (چاپ نشده)
۴. نهضت حرکت اسلامی نیجریه، گزارش ارسالی از رایزنی فرهنگی ج.ا.ایران در نیجریه، مرکز اسناد سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۸۵.
۵. نهضت حرکت اسلامی نیجریه، گزارش ارسالی از رایزنی فرهنگی ج.ا.ایران در نیجریه، مرکز اسناد سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۹۰.
۶. میرزایی، نجفعلی، «نیجریه تجلی بیداری اسلامی در غرب افریقا»، گزارش ارسالی از نمایندگی سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه در نیجریه، مرکز اسناد سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۷۵.
۷. مهرنیا، سیدکاظم، «فرقه‌های اسلامی در نیجریه»، مرکز اسناد سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۸۶.
۸. مطالعات میدانی نویسنده، غرب افریقا، ۱۳۹۶.

منابع انگلیسی

کتاب:

1. Attahiru Jega, ed., Identity transformation and identity politics under structural adjustment in Nigeria, Nordic Africa Institute, 2000.
2. Ezejobelu, Edmund Emeka, "Challenges of Interreligious Dialogue: Between the Christian and the Muslim Communities in Nigeria", Peter Lang, 2009.

3. Hill, Jonathan N. C., "Sufism in Northern Nigeria: Force for Counter-radicalization?", 2010.
4. Human Rights Watch, "Nigeria, on the Eve of "change"", New York, Africa Watch Series II, 1991.
5. Loimeier, Roman, Islamic Reform and Political Change in Northern Nigeria, Northwestern University Press, 2011.
6. Martin E. Marty, R. Scott Appleby, "Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance", University of Chicago Press, 1996.
7. Mustapha, Abdul Raufu, "Sects & Social Disorder: Muslim Identities & Conflict in Northern Nigeria" Boydell & Brewer Ltd, 2014.
8. Smaldone, Joseph P, "Warfare in the Sokoto Caliphate: Historical and Sociological Perspectives" Cambridge University Press, 1978.
9. Toyin Falola, Ann Genova, "Historical Dictionary of Nigeria", Scarecrow Press, 2009.
10. Weimann, Gunnar J, "Islamic Criminal Law in Northern Nigeria: Politics, Religion, Judicial Practice", Amsterdam University Press, 2010.

مقالات:

1. History of Islamic Movement of Nigeri, available (1398/3/15) online at: <http://www.islamicmovement.org>.
2. Islamic movement development, Main structure available (1398/2/29) online at: <http://www.islamicmovement.org>